

Földváry Miklós István

Vízkeresztí vízszentelés a görögök szokása szerint*

Bevezetés

Az alább tárgyalt szertartást egy XI. század végi pontifikále őrizte meg, mely egyszerűsmind a középkor központi magyar liturgiaváltozata, az úgynevezett esztergomi

úzus kialakulásának és archaikus korszakának legfontosabb tanúja. Eredetére közvetlen történeti adatokból nem lehet következtetni, de liturgikus tartalma az esztergomi székesegyházhoz kötődik. A XIII. század elején már biztosan Zágrábban használták; valószínűleg keletkezése után nem sokkal, a XI. század vége felé került oda. Máig a zágrábi székesegyházi könyvtár gyűjteményében, a Knjižnica Metropolitanában őrzik MR 165-ös jelzet alatt.

A magyar szakirodalom a benne szereplő *Chartvirgus* püspöknév, illetve a műfaj meghatározását illető bizonytalanság miatt Hartvik agendájaként vagy *agenda pontificalis*-aként ismeri. Az alábbiakban ezért —jóllehet az eredet és a műfaj kérdésében más véleményen vagyok, mint egyes korábbi kutatók— a H szíglummal utalok rá. Jelentőségét két megállapításban foglalhatom össze:

(1) A magyar liturgiátörténet szempontjából a H az első olyan forrás, amelynek anyagát nagyrészt végig lehet követni a XVI. századig ívelő hagyományozási folyamatban. Szertartásainak elemzésével kimutatható, hogy mi változott, illetve mi maradt állandó a magyar úzusokban, azaz mi esetleges, mi korhoz kötött, és mi tekintendő „hungarikumnak”; hogy későbbi forrásaink variálódása történeti vagy regionális jellegű, és végső soron azt, hogy mikor és hogyan, azaz milyen műhelyben, milyen források fölhasználásával, milyen hatások közepette jött létre a magyar liturgiaváltozat, közelebbről pedig a primási szék, Esztergom úzusa.

(2) Az egyetemes liturgiátörténet szempontjából az esztergomi úzus paradigmikus jelentőségű. Ez és a köré szerveződő magyar úzuscsalád az a liturgiaváltozat, amely egész Európában a legnagyobb területen maradt mintegy 600 éven át lényegében egységes. Keletkezése és elterjedése átgondolt és jól szervezett „zöldmezős beruházás” eredménye volt. A H ennek az úzusnak első reprezentatív forrása. Időben közel áll az úzus föltételezett kezdetéhez, koncepciója nagyvonalú és összefogott. Jellegzetességeinek összefüggése a ké-

Földváry Miklós István (Gödöllő) középkorkutató, liturgiátörténész, az ELTE BTK Latin Tanszékének habilitált adjunktusa, az OTKA-ELTE BTK Vallástudományi Központ Liturgiátörténeti Kutatócsoportjának vezetője és a LFZE Egyházzene Tanszékének oktatója.

* A bevezető és a rá következő tanulmány a szerző 2011 óta készülő monográfiájának része: *Egy úzus születése. A Chartvirgus-pontifikále és a magyarországi liturgia megalkotása a XI. században*. Készült az OTKA/NKFIH K 109058 számú kutatási programjának támogatásával. A készülő szövegkiadás, a monográfia és a jelen tanulmány mögött álló kutatás részletes dokumentációja (melléletek) elérhető a világhálón: <http://vallastudomany.elte.hu/node/76>.

sőbbi magyar hagyománnyal nyilvánvaló, ugyanakkor e jellegzetességek nem vezethetők le egyetlen ismert külföldi hagyományból sem.

A H tehát egy úzus keletkezését engedi megfigyelni abban a még meleg, képlékeny állapotában, amikor tudós szerkesztője vagy szerkesztői a római rítus korabeli gyakorlatának és változatainak fölényes ismeretében, annak lényegét tiszteletben tartva, mégis kreatívan, ízléssel és szellemesen hoznak létre egy friss és ambiciózus hagyományt. Ezt tanulmányozva mintegy laboratóriumi körülmények közt válik érzékelhetővé, hogy hogyan értelmezte, hagyományozta és alakította a középkori ember a liturgikus úzusokat.

A rítus leírása

Mindeddig elkerülte a kutatók figyelmét, hogy a H vízkeresztnél (21^v–28^v) nem egy, hanem két vízszentelést tartalmaz. Közülük az első, a görög szokás szerinti vízszentelés az évkörbe illeszkedik, míg a második vízszentelés, amely a vízkereszttel csak asszociatív kapcsolatban áll, a H különös módján a görög szertartás befejező szakaszába van beékelve. A görög szertartás valószínűleg az egész kódex legizgalmasabb fejezete. Semmi köze nincs a vízkereszt vízszentelés későbbi, nyugati gyakorlatához, és csak áttételesen van némi köze a bizánci szertartásnak ahhoz a latin fordításához, amelyet a H-én kívül eddig egyetlenként ismerünk. Tanulmányozása a mögötte föltételezhető görög változat szempontjából is sokatmondó, de még érdekesebb az a folyamat, ahogyan a H műhelye ezt a görög változatot latinná alakította, vagy helyesebben: ahogyan latin és görög elemekből új rítust alkotott.

A szertartást vízkereszt első vesperása előtt vagy a nyolcadnapon tartják. Az előbbi időzítés megvan korabeli görög forrásban is,¹ az utóbbi viszont a latin évkör logikájából fakad, ahol vízkereszt napja elsősorban a háromkirályok, nyolcadnapja elsősorban Krisztus megkeresztelkedése, a következő vasárnap pedig a kánai menyegző ünnepe.² Szerkezete nagy vonalakban azokat a latin konszekrációs liturgiákat követi, amelyek a *missa sicca* (szárazmise) típusához tartoznak. Ezekben egy, a mise igeliturgiáját stilizáló szakaszt (itt: kezdőének, olvasmány, közének, evangélium) követ egy, a mise felajánlását, kánonját és

¹ A rítus korai görög tanúiból eddig a legteljesebb szöveggyűjteményt közölte Frederick Cornwallis CONYBEARE — Arthur John MACLEAN: *Rituale Armenorum Being the Administration of the Sacraments and the Breviary Rites of the Armenian Church Together with the Greek Rites of Baptism and Epiphany*. Clarendon Press, Oxford 1905. 415–436. (Új kiadását tervezi a hildesheimi Georg Olms Verlag.) Minden keleti és nyugati rítusra kitér, de csak a XX. század elején hivatalos szövegeket hozza John MARQUESS OF BUTE — Ernest Alfred WALLIS BUDGE: *The Blessing of the Waters on the Eve of the Epiphany*. H. Frowde, London 1901. Vízkereszt vigliájához köti a szertartást az újkori *Rituale Romanum* (jóllehet maga a rítusszöveg nem kötődik az ünnephez), de a XI. századi Codex Grottaferrata (Biblioteca Statale del Monumento Nazionale di Grottaferrata) I. β. 10 is.

² Jellemző, hogy a főima a mágusok látogatását mint egy előző ünnep (*praeecedente festiuitate*) tárgyát említi. Bizánci logika szerint ez vízkereszthez képest karácsony lenne, míg latin logika szerint csak úgy értelmezhető, ha a nyolcadnapról tekintünk vissza vízkeresztre.

áldozását stilizáló szakasz. Ilyen mindenekelőtt a germán típusú virágvasárnap-i ágszentelés, de például a H második vízszentelése is.

Először egy litániát énekelnek *Dicamus omnes* kezdettel és *Domine miserere* aklamációkkal, majd a *Nolo enim vos ignorare* kezdetű szentlecke, a *Viderunt te aquae* rezponzórium és a Lukács-genealógia következik. A szentelési szakaszt — mintegy a felajánlás szerepében — egy *Iesus Deus noster* kezdetű invokációs könyörgés készíti elő, majd prefációdialógus után az egész H legterjedelmesebb tétele, a hatoldalas *Trinitas supersubstantialis* kezdetű prex következik. Ennek végétével a diakonus a „*Pax Domini sit semper vobiscum*” szavakkal fordul a gyülekezethez, majd a rubrika szerint oráció következik, amelyet az „*Inclinate capita vestra Deo*” formula vezet be. Az ordó itt látszólag megszakad: hirtelen, cím nélkül elkezdődik a második vízszentelés, az úgynevezett *Maiores benedictio salis et aquae*. (ff. 26^r–28^v) Ennek végén, egy rubrikáknak kihagyott, de üresen maradt folt után mégis folytatódik a görög vízszentelés „kommúniója” az *Inclina Domine aurem tuam* főhajtási imával. (Ugyanezt a beékelő eljárást lehet tapasztalni később például nagycsütörtökön az egyszerűbb szentelt olaj és nagyszombaton a tömjén közönséges megáldásánál.) A főhajtási ima után a *Fontes aquarum* antifónát éneklük, amelynek „*haurite aquas*” szavaira merítenek és isznak a vízből.

Görög és latin liturgia között: énekek, olvasmányok, formulák

A rítus első megközelítésben a bizánci liturgia atmoszféráját idézi föl. A bevezető litánia a Keleten népszerű ekténiákra emlékeztet, az olvasmányok, a rezponzórium és az antifóna — ezek prokimennek vagy tropárnak feleltethetők meg — sem idegenek a bizánci hagyománytól. Az expresszív és változatos bibliai képek, vízkereszt keresztségi vonatkozásának előtérbe kerülése, a különleges, egzotikus szavak, szövegek és dallamok használata meggyőzően közvetíti, hogy a nyugati hívő hiteles görög közegben „vendégeskedik”. A *Iesus Deus noster*, a *Trinitas supersubstantialis* és az *Inclina Domine aurem tuam* szintén megfelelni látszanak a Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, a Τριάς ὑπερούσιε és a Κλῖνον, Κύριε, τὸ οὖς σου tételeknek, amelyek közül az első a bizánci rítus jellegzetes előkészítő könyörgése, a második az egész keleten ősidők óta használt Μέγας εἶ, Κύριε ima első prológosusának kezdete (a H-ban a főima latin fordítása [*Magnus es Domine*] megszakítás nélkül folytatja a prológosusokat), a harmadik pedig a bizánci rítus főhajtási imája. Ismert a bizánci liturgiából a békességkívánás gesztusa és a főhajtási felszólítás is.

Ha azonban a tételeket közelebbről megvizsgáljuk, feltűnik többségük latin eredete, és hiányuk vagy legalábbis meglehetősen ritkaságuk a keleti gyakorlatban. A bizánci szertartás forrásait, korai változatait és orientális (szír, kopt, örmény, etióp, maronita) párhuzamait viszonylag jól ismerjük Frederick Cornwallis Conybeare már idézett szövegközlése, Pierre de Puniet XX. század eleji

kutatásai és Nicholas E. Denysenko nemrég megjelent monográfiája révén.³ Ezért merem kijelenteni, holott nem vagyok bizantinológus, hogy valószínűleg soha nem létezett a rítusnak olyan görög változata, amelynek a H pontosan megfelelné. A H műhelye a görög liturgiát ismeri, érzékeli és nagyra tartja, de célja nem egy létező bizánci szertartás lefordítása, hanem a bizánci milió messerséges előidézése a nyugati közönségnek ismerős, összehatásukban mégis idegenszerű eszközök segítségével. Egy mai rendezőnek is nyilvánvaló, hogy a legnagyobb hatást nem a legnagyobb hitelesség váltja ki. Ahhoz, hogy a történelmi múlt vagy egy távoli kultúra földidézése hatásos legyen, a célközönség ismereteihez és előfeltevéseihez is alkalmazkodni kell, azaz neki ismerős elemekből kell kapcsolatot létesíteni a saját és az idegen között. Ha ez sikerül, a közönség úgy fogja érezni, hogy a megkonstruált valóság jobb, mint az eredeti. Pontosán ez az, amit a H „görög szokás szerinti” vízszentelésénél tapasztalunk.

A *Dicamus omnes* litánia görög jellegű, és nem kizárt, hogy egykor valóban a görög ekténiák ihletésére keletkezett. Első két sorának létezik pontos görög megfelelője,⁴ párhuzamai ezen kívül az ambrozián rítusban vannak. Ebben a formájában azonban nem felel meg egyetlen olyan ekténiának vagy synap-ténak sem, amelyet a keleti liturgiák ilyenkor használnak. A H arányérzékének megfelelően jóval rövidebb is náluk. Annál inkább megfelel viszont annak a *Dicamus omnes* litániának,⁵ amelyet a PRG a rogációs körmenetek kezdeténél ír elő. Hogy a H mint egész mennyire átgondolt összeállítás, azt az is bizonyítja, hogy ez a litánia később, a rogációs körmeneteknél kimarad, holott az előtte és utána következő énekek mind a PRG válogatását és sorrendjét követik.⁶ A rogációs ordó összeállításakor tehát még emlékeztek a szerkesztők arra, hogy ezt a litániát korábban, vízkeresztnél már „elhasználták”.

³ Pierre de PUNIET: „Formulaire grec de l'Épiphanie dans une traduction latine ancienne”, *Revue Bénédictine* XXIX (1912) 29–46; Nicholas E. DENYSENKO: *The Blessing of Waters and Epiphany. The Eastern Liturgical Tradition*. Ashgate, Farnham—Burlington 2012. (Liturgy, Worship and Society), korábbi változatban mint disszertáció: UÓ: *The Blessing of Waters on the Feast of Theophany in the Byzantine Rite. Historical Formation and Theological Implications*. ProQuest, Washington D. C. 2008. (books.google.com).

⁴ Codex Grottaferrata Γ. β. 10, diakonika, vö. CONYBEARE 423: εἰπωμεν πάντες· Κύριε ἔλεισον. Ἐξ ὄλης τῆς ψυχῆς καὶ ἐξ ὄλης τῆς διανοίας.

⁵ Különösen korabeli mainzi szövegváltozatban, vö. Wien, Österreichische Nationalbibliothek Cod. 701 in Michel ANDRIEU: *Les Ordines Romani du haut moyen âge V*. Peeters, Louvain 1961. (Spicilegium sacrum Lovaniense 29) 318. SZENDREI Janka: *A „mos patriae” kialakulása 1341 előtti hangjegyes forrásaink tükrében*. Balassi, Budapest 2005. ugyanennél a tételnél a Cod. 1888-ra hivatkozik, vö. Paul DE CLERCK: *La „prière universelle” dans les liturgies latines anciennes. Témoignages patristiques et textes liturgiques*. Aschendorff, Münster 1977. (Liturgiewissenschaftliche Quellen und Forschungen 62). Ez a legújabb vélemények szerint a mainzi Szent Albanus-apátság úzusát képviseli. A mainzi forrásokról (Andrieu és Vogel PRG-hipotézisét cáfolva) ld. Henry PARKES: *The Making of Liturgy in the Ottonian Church. Books, Music and Ritual in Mainz, 950–1050*. Yale University — Cambridge University Press, Cambridge 2015.

⁶ H 107^v–109^r, vö. PRG (Cyrille VOGEL — Reinhard ELZE: *Le pontifical romano-germanique du dixième siècle I–III*. Vatikánváros 1963, 1972. [Studi e Testi 226–227, 269]) 99, 421–428.

A *Nolo enim vos ignorare* szentlecke a Korintusiakhoz írt első levélből való. Asszignációját az indokolja, hogy szó van benne az izraelitáknak a felhőben és a tengerben való megkeresztelkedéséről, illetve arról, hogy a pusztában a Krisztust előképező sziklából ittak lelki italt. Ez a szakasz megtalálható egy korai örmény ordoiban, és a kopt vagy a bizánci források között is vannak olyanok, amelyek használják a Korintusi levélnek egy bővebb, ezt a perikópát is magába foglaló szakaszát. Előfordulása azonban a középkori forrásanyagban szórványos, és mindig számos további olvasmány között szerepel, tehát a vízszentelés korai történetében semmiképpen sem jellegzetes. A mai bizánci liturgiában⁷ viszont pontosan ez a szakasz szerepel három, Izaiástól vett olvasmány és egy Márk-perikópa között. Ha a H választása —amint valószínű— görög mintára megy vissza, akkor ez a görög minta egy később uralkodóvá vált úzust képvisel, a H pedig ennek az asszignációnak korai tanúja. A nyugati gyülekezet a részletet mint hetvenedvasárnap szentleckéjének befejező részét (egyben mint az aznapi nőna kapitulumát) ismerhette. Kezdeté az újdonság erejével, befejezése ismerősen hatott. A H műhelye valószínűleg ismert olyan bizánci gyakorlatot, amelynek része volt a szöveg, de kiemelése egyéni lelemény, és szép példája az ismerős ismeretlenségnek.

A *Viderunt te aquae* rezponzorium szövegét adó zoltárrészlet egészen szórványosan megjelenik ugyan stichira részeként vagy Alleluja-verzusként, de önálló és hangsúlyos használata az egész keleti hagyománytól idegen. Ha van zoltárvers, amely iránt a keleti rítusok a vízszentelésnél előszeretettel mutatnak, akkor az „Az Úr hangja a vizek fölött” (Ps 28,3) ilyen, de ennek nyoma sincs a H ordójában.⁸ Az ötletet talán egy olyan görög forrás adta, amelyben számos zoltárvers között éppen a „Láttak téged a vizek” szerepelt először.⁹ A *Viderunt te aquae az Illuxerunt coruscationes* verzussal nyugaton a húsvét utáni

⁷ Az újkorra uralkodóvá vált bizánci úzus az ún. neo-szabbaita liturgia. (A Szent Szabbászmonostor a szentföldi görögök szerzetesi központja volt, ennek tipikonját használta és fejlesztette tovább a konstantinápolyi Sztudion, melynek gyakorlata később széles körben meghatározóvá vált.) Legkorábbi forrásai a XV. századból valók, de minden bizonnyal már a XIII. század elejére kialakult, ld. Robert F. TAFT történeti összegzését: UÓ — Hans-Joachim SCHULZ: *A bizánci liturgia*. Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Budapest 2005. (első rész). A rítusszövegek első tudományos kiadását a XVII. században föllendülő francia liturgiátörténeti kutatás összefüggésében Jacques GOAR grecista dominikánus szerzetes adta ki (*EYXOΛΟΓΙΟΝ sive Rituale Graecorum*. Simeon Piget, Párizs 1647, javított kiadása: Bartholomaeus Javarina, Velence 1730). Ebben a ma is használatos olvasmányt találjuk, de már a X. század végi Codex Grottaferrata I. β. 4 (CONYBEARE: I. m. 431.) is ezt hozza, holott máshol nem felel meg a Goarnál közölt rendtartásnak.

⁸ A tétel egyébként létezik a latin hagyományban. Itt talán azért nem alkalmazták, mert a nyugati pontifikálékban jellegzetesen a harangszentelés éneke. Hazai emlékei a XIII. századi zágrábi, illetve a XIV. századi veszprémi pontifikálékban: Zágráb, Knjižnica Metropolitana MR 124 23^v, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár Clmae 317 73^r.

⁹ Ilyen pl. a London, British Museum Add. 14499 25^v görögből fordított szír szövege (átírás és angol fordítás: MARQUESS OF BUTE: I. m. 93.). A zoltáridézet szerepel a legkorábbi fennmaradt bizánci szerkötty, a 790 körül készült ún. Barberini Euchologion kezdő ekténiájában (Vatikánváros, Biblioteca Apostolica Vaticana Barberini gr. 336 215^r) és a Codex Grottaferrata I. β. 10-ben mint a kezdő tropár részlete, majd a tropár első „verzusaként” (*stichos*) is visszatér.

negyedik vasárnap közismert tétele. Hogy nem keleti eredetű és nem közvetlenül a bibliai helyre megy vissza, azt egyértelművé teszi a vízkeresztkor nem indokolt alleluja-toldalék és a zsoltár „et turbatae sunt abyssi” szavainak elmaradása. A rezponzorium eredetileg a húsvéti idő alleluja zsoltárrezponzóriumi közé tartozik (ezeknek nincs kötött tematikája), de jól vonatkoztatható Krisztus megkeresztelkedésére: ahogyan a Jordán megnyílt a szövetség székélye és a Krisztust előképező Józsué előtt,¹⁰ úgy félemledett meg Krisztustól. Földéződik a bizánci liturgia kedvelt képe is, ahogyan a Keresztelő keze reszket Krisztus fölött.¹¹ A felhők, a mennydörgés, a villámlás és a földrengés az ég megnyílásának és az Atya szózatának felelnek meg. Fontos érv a H és a magyar hagyomány szoros kapcsolata mellett a verzus szövegváltozata. Másutt Európában, így a központi germán úzusokban is a „commota est et contremuit terra” szavakkal végződik a tétel, míg Magyarországon egységesen a H „vidit et commota est terra” változata él. Így találjuk már a Codex Albensiben és a Breviarium notatum Strigoniensében.¹²

A Lukács-genealógiát a keleti vízszentelésekben tudomásunk szerint sehol nem használták.¹³ A nyugati egyházban viszont a vízkeresztli matutínium végén, a Te Deum előtt szólalt meg különleges, saját dallamon. Egyfelől tehát a vízkeresztli liturgia ismert mozzanata, másfelől némi titokzatosság, különlegesség lengi körül. Bár Magyarországon (Zágrábot kivéve) a középkor végére kikopni látszik a gyakorlatból, a XIV. századig biztosan használták, és fennmaradt dallama megfelel a H neumái által sugallt dallamnak.¹⁴ Egyszersmind ezek a neumák állnak a legszorosabb kapcsolatban a későbbi magyar notációval. Ami a tétel megszólaltatását illeti, a genealógiákat több forrás tanúsága szerint szívesen énekelték litániaszerűen, úgynevezett „trina” formában, ami-

¹⁰ Jos 3,8–17, vö. H 23: „fluminum autem fortium profunda reumata, quae retineri non poterant, & in arca Domini ferentem hic illicque cursus naturam subito negaverunt”.

¹¹ Az előbb idézett tropárban: „σύντριμος γέγονεν ὁ Πηόδομος”, a H-ban: „hodie propheta ad conditorem procedit, sed timore astat, videns Dei condensationem”. A motívum a latin fülnek is ismerős volt a *Baptista contremuit* antifónából (vízkereszt nyolcadának görög eredetű laudes-sorozata). Néhány további példa a mai magyar görögkatolikus gyakorlatból: „Remegett az Előhírnök és felkiáltott, mondván: [...] Hogyan terjessze ki kezeit Ura felett a szolgál?”, „látván az Előhírnök örvend lelkeben és remeg, és kezével mutatván őt a körülállóknak mondja” stb., ld. *Dicsérjétek az Urat! Görögkatolikus szertartású énekeskönyv*. Nyíregyháza 2009. 668–697.

¹² Grác, Universitätsbibliothek No. 211 89r, Prága, Královská kanonie premonstrátú na Strahově DE I 7 180v. A közkeletű változat felel meg az „eredeti” zsolnárszövegnek (Ps 76,19). Ugyanez a szöveg mindkét változatban előfordul a *Cogitavi dies antiquos* zsolnárszertartás (vízkereszt nyolcada utáni csütörtökökre) verzusaként, de ez 7/8. tónusú, szemben a 2. tónusú *Viderunt te aquae*-val, és Magyarországon nem volt használatban. A mintavétel a cantusdatabase.org és az usuarium.elte.hu adatbázisok anyagára épül.

¹³ A később tárgyalandó egyetlen latin párhuzam a vízkeresztli matutínium végén, következőképp a matutíniumot követő Lukács-genealógia és Te Deum előtt helyezi el a szertartást, de nem építi be a genealógiát olvasmányként magába a vízszentelésbe.

¹⁴ RAJECZKY Benjamin OCist (szerk.): *Magyarország zenei története I. Középkor*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1988. 291–294. (SZENDREI Janka fejezete).

kor az egyes frázisokat három diakonus éneklő váltakozva.¹⁵ Ez fejlődhetett tovább a többszólamú előadás irányába. A H három oszlopban közli a genealógia neveit (ez utóbb csak pünkösdi vigíliáján, a mindenszentek litániájánál ismétlődik meg), ami bizonyára erre a „trina” előadásmódra utal. A nevek azonban helytelen sorrendben követik egymást. Ez azért van, mert a H másolója a vízszintesen olvasandó sorokat függőlegesen olvasta, a harmadik oszlop sora után pedig a mintapéldányban lapoznia kellett, ami a sorrendet tovább bonyolította.¹⁶ A kottázás már ezt az elrontott sorrendet vette alapul. A hiba nemcsak önmagáért érdekes, hanem azért is, mert tanúsítja, hogy a H mögött volt korábbi mintapéldány, és hogy a közvetlen leíró nem állt a nyelvi, bibliikus és liturgikus műveltség magaslatán.

Mivel az imádságokat alább külön vizsgálom, itt még a két diakonusi felszólításra és a záró antifónára érdemes kitérni. A bizánci rítus a békességkívánásnál és a főhajtási ima előtt az „Ειρήνη πᾶσι” és a „Τὰς κεφαλὰς ἡμῶν τῷ Κυρίῳ κλίνωμεν” formulákat használja. A H ezeket nem egyszerűen lefordítja, hanem a latin liturgia ismerős fordulatainak felelteti meg. Az elsőt a „Pax Domini sit semper vobiscum” szavakkal adja vissza, amelyek a latin miseordóban az Agnus Dei előtt hangoztak el. A másodikat az „Inclinate capita vestra Deo” szavakkal fordítja, amely eredetileg így, később „Humiliate capita vestra Deo” változatban a böjti köznapi miséit záró, super populum-oráció bevezető formulája. Mindkettő ismerős tehát a nyugati fülnek.

Az utóbbi formula után kellene, hogy következzen a Κλίνω, Κύριε, τὸ οὖς σου kezdetű főhajtási ima fordítása, de a H az akklamáció és a főhajtási ima közt helyezi el a nagyobb vízszentelés ordóját. E különös eljárás ellenére egyértelmű, hogy a több mint öt oldal után következő *Inclina Domine aurem tuam* a főhajtási imával azonos, így a görög ordót a *Fontes aquarum* antifóna fejezi be tropár gyanánt. A hívek ezalatt merítenek és isznak a megszentelt vízből, amint a rubrika a főimára visszautalva fogalmaz: a különféle betegségek ellen.

A *Fontes aquarum* ismét a latin liturgia sajátja, görög megfelelője nincs. Használatát közvetlenül az indokolja, hogy tartalmazza a „haurite aquas” szavakat, így alkalmas kísérője a vízből való merítésnek. E szavak Izaiás próféta kantikumból valók (Is 12,3), és a nyugati fülnek igen ismerősen csengtek, a kantiom ugyanok a hétfői laudes hetenként ismétlődő tétele volt. Az ötletet adó görög tropáros közt szóba jöhet a kezdőszavak egyezése miatt a Πηγὴν ἰαμάτων ἔχοντες, de még inkább az Ἀνυμνήσωμεν οἱ πιστοί, amely szintén tartalmazza az izaiási részletet: „ἀντλήσωμεν οὖν ὕδωρ μετ’ εὐφροσύνης”. A latin tétel kiválasztása azonban nemcsak ezért találó. Eredeti asszignációja szerint vízkereszt nyolcadnapja első vesperásának Magnificat-antifónája. Vízkereszt nyolcadnapja híres arról, hogy egyes antifónáit Nagy Károly fordíttatta

¹⁵ Így van lejegyezve a nyitrai evangeliáriumban is: Július SOPKO — Július VALACH: *Codex Nitriensis. Nitriansky kódex*. Matica slovenská, Martin/Túrőcszentmárton 1987. 164–165.

¹⁶ SZENDREI Janka: *A „mos patriae” kialakulása 1341 előtti hangjegyes forrásaink tükrében*. Balassi, Budapest 2005. 71. (DOBSZAY László megfejtése).

görögről latinra, miután elbűvölte a nála járó bizánci követek zsolozsmája: ezek lettek a *Veterem hominem* vagy *Caput draconis* ciklus.¹⁷ A *Fontes aquarum* ugyan nem tartozik közéjük, környezete révén mégis Bizánchoz asszociálódik. Mint a nyolcadnap előestéjének Magnificat-antifónája pedig hidat jelent a két-féle időzítés: a vigília vesperása és a nyolcadnap között.¹⁸

A H „görög” vízszentelési ordójának áttekintése

Lit. <i>Dicamus omnes</i>	PRG 99,423
Lc. <i>Nolo enim vos ignorare</i> (cf. D70)	1K 1,1–4
R. <i>Viderunt te aquae</i> V. <i>Illuxerunt coruscationes</i> (Pasc/D3 cf. Ps 76,17–19)	CAO 7867
Ev. <i>Factum est cum baptizaretur omnis populus</i> (cf. Epi/M)	L 3,21–4,1
Or. <i>Iesus Deus noster sapientia et virtus Patris</i> (cf. Nat/summa missa, H 1,3)	= Gr. (?)
VD <i>Trinitas supersubstantialis</i> (cf. Pseudo-Dionysius: <i>De mystica theologia</i>)	= Gr.
Rb. <i>Tunc diaconus vertens se ad circumstantes</i>	
Accl. <i>Pax Domini</i> (cf. ordo missae)	= Gr.
Rb. <i>Sequitur oratio</i>	
Accl. <i>Inclinate capita vestra Deo</i> (cf. orationes super populum)	= Gr.
Or. <i>Inclina Domine aurem tuam</i>	= Gr.
Rb. <i>Finita oratione incipiatur antiphona</i>	
Ant. <i>Fontes aquarum sanctificati sunt</i> (Epi/Oct/V1/Am, cf. Is 12,3)	CAO 2888
Rb. <i>Et cum dixerint ... hauriant aquam</i>	

Egy ismeretlen bizánci hagyomány: az imádságok

Az énekeknél és olvasmányoknál összetettebb kérdéseket vet föl a három imádság. Megoldásuk a görög patrisztika és a bizánci liturgia forrásainak elmélyült ismeretét igényelné, ezért végleges megállapításokat nem tehetek. Mindazonáltal igyekszem összefoglalni eddigi eredményeimet, és szempontokat adni a további kutatáshoz.

A *Iesus Deus noster* kezdetű, rövid könyörgést hasonló kezdete és invocációs-előkészítő szerepe a bizánci rítus *Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ* könyörgésével rokonítja. Az allúzió vélhetően tudatos, de a két könyörgés a továbbiakban nem egyezik meg. A latin könyörgés —előkészítő funkciójának megfelelően— összefogott, a görög ima terjedelmének alig harmada. A kettő közt csak véletlenszerűen

¹⁷ NOTKER: *De gestis beati Karoli Magni* II. 10. (PL 98, 1393–1394), vö. Jonathan SHEPARD (ed.): *Cambridge History of the Byzantine Empire c. 500–1492*. University University Press, Cambridge 2008. 425.

¹⁸ Vízkereszt vigíliájára időzíti az ún. nagyobb vízszentelést (ez egyáltalán nem általános a tér-ségben, a szertartásnak ugyanis nincs vízkeresztvi vonatkozása, inkább agrárjellegű szentelmény volt) és ugyanezzel az antifónával is zárja az érett prágai és olműtzi úzus. Nem elképzelhetetlen, hogy egyik ihletőjük a H-ban fennmaradt archaikus esztergomi gyakorlat volt. Hasonló kapcsolatra enged következtetni a gyertyaszentelői ordók összehasonlító elemzése.

vannak közös témák és megfogalmazások, a latin ima nemhogy fordításnak, de még parafrázisnak sem nevezhető. Mégis bizáncias benne, hogy közvetlenül Krisztust szólítja meg, szövege a latin euchológiához képest kissé nehézkes, terminológiája dogmatikus, tematikája epikletikus. Filológiai értelemben is görög forrásra, vagy legalábbis a *Vetus Latina* valamely változatára vall a megszólító részben a „character et splendor substantiae eius”. Ez egyértelműen a Zsidókhoz írt levél elejének „ἀπαύγασμα τῆς δόξης καὶ χαρακτήρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ” szavaira épül, amelyet viszont Nyugaton a Vulgata és mindenekelőtt a karácsonyi nagymise szentleckéje alapján így ismertek: „splendor gloriae et figura substantiae eius”. A ’character’ szó használata tehát idegen a XI. századi latin liturgikus környezettől, viszont kézenfekvő fordítása lenne egy görög eredetűnek. Hogy ilyen görög eredeti volt-e, vagy görög szövegek hatása alatt készült latin kompozíciót kell föltételeznünk, egyelőre nem tudom megállapítani.

A *Trinitas supersubstantialis* kezdetű prex elemzéséhez röviden ki kell térni annak történetére és fölépítésére is. Az ima magva a Μέγας εἰ, Κύριε (vö. *Magnus es Domine*) szakasz. Ez a legeredetibb, legősibb szöveg, amely szinte minden keleti rítusban jelen van. Proológusok változatosabb sorozata vezet be: ezek későbbiek, az ókeleti rítusokban rendszerint hiányoznak, egyik vagy másik elmaradhat, szövegük könnyebben módosul. Az első proológus, a Τριὰς ἄκτιστε, más változataiban Τριὰς ὑπερούσιε ugyan megvan már a bizánci liturgia első ismert forrásában, az úgynevezett Barberini Euchologionban, sőt ma is használatos, de hiányzik a legtöbb XI–XIV. századi forrásból. A második proológus többféle lehet. A Barberini Euchologion még az Εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραήλ kezdetű tartalmazza, de ez fokozatosan átadja helyét a ma is szokásos Δοξάζομεν σε Δέσποτα φιλάνωρωπε kezdetűnek. Közös azonban bennük az „E napon” sorozat, amely a második proológus terjedelmének, bárhogyan kezdődjék is, nagy részét kiteszi. A mai bizánci liturgiában az „E napon” sorozatot egy újabb, „ὁ Ἰορδάνης ἐστράφη ὀπίσω” kezdetű mondatokkal induló sorozat követi, de ez a XI. században még valószínűleg nem létezett. Még képlékenyebb a proológusok lezárása, amely átvezet a főimához. Ez néha egyetlen buzdító mondat („mondjuk, kiáltunk” stb.), de egyes forrásokban szinte harmadik proológussá dagad.

Maga a Μέγας εἰ, Κύριε főima jóval szilárdabb. Világosan elkülöníthető egy kezdő, anamnetikus és egy záró, epikletikus (Αὐτὸς καὶ νῦν Δέσποτα ἄγιασον τὸ ὕδωρ τοῦτο) szakaszra. Az epikletikus szakaszhoz fűzött intercessziók (a szentelés kedvező kegyelmi hatását meghatározott célra „főlhasználó” közbenjárások) természetüknél fogva könnyebben bővülnek, módosulnak.

A H főimáját prefációdialógus vezeti be. Ez keleten egyedül a H-nál későbbi kopt forrásokban mutatható ki, a kettő között minden kapcsolat kizárt. Valószínűbb, hogy a H műhelye a konzekrációs prexekhez igyekezett hasonítani a terjedelmes imát: ilyeneket használ a kódex nemcsak a krizma, a húsvéti gyertya vagy a keresztvíz megáldásánál, hanem — más germán úzusokkal össz-

hangban— a nagyobb vízszentelésben, Gyertyaszentelőkor és virágvasárnap is. Mégis jellemző, hogy míg az összes többi prexet a Ψ (*Vere dignum*) iniciálé kezd, addig a *Trinitas supersubstantialis* előtt csak a rubrika közli a prefációdiológus szavait, maga a tétel a T iniciálével indul. Ez a szöveg kisebb mértékű asszimilációjának nyoma, maga a prefációforma viszont találó választás: a római rítusban ez egy euchologikus szöveg legmagasabb rangú megszólalási módja.

A szöveg a Τριὰς ὑπερουσίε szavaknak megfelelő *Trinitas supersubstantialis* szavakkal kezdődik. Ez önmagában is különleges, mert a XI. századi görög források —szemben a Barberini Euchologionnal— a prológust általában elhagyják, és azért is, mert ahol a prológus megvan, ott rendszerint a Τριὰς ἄκτιστε szövegváltozat jellemző. Még meglepőbb a szöveg folytatása. A H ugyanis nem az első prológus szokásos szövegét fordítja latinra, hanem helyette Pseudo-Dionysius Areopagita *De mystica theologia* című könyvének prológusát,¹⁹ amely történetesen szintén a Τριὰς ὑπερουσίε szavakkal kezdődik. A pseudo-dionysiusi írások a latin Nyugaton és a XI. századi Magyarországon is a görög bölcsesség és misztikum esszenciájának számítottak, ezért a szöveg beépítése az imába nem idegen attól a szerkesztői elgondolástól, amelyet főntebb vázoltam. Egy szűkebb, képzett kör talán föl is ismerte a részletet. Ám itt is közvetlen, görög nyelvű mintára vall, hogy a fordítás önálló, azaz nem felel meg az akkor Nyugaton elterjedt, Hilduin- vagy Scotus Eriugena-féle fordításoknak.²⁰ A ma használatos görög szöveg a következő két isteni jelzőben ($\text{ὑπέρθει, ὑπεράγαθε}$) is eltér a korai euchologionoktól (ὁμοούσιε, ἀναρχε), viszont megfelel Pseudo-Dionysiusnak és a H-nak. Ez arra enged következtetni, hogy talán az eredeti prológus is a pseudo-dionysiusi szöveg hatása alatt változott meg, a H tanúsága pedig a bizánci liturgiátörténet szempontjából akár e szövegváltozat terminus ante quem-je lehet.

A H második, *Te enim immensa voce glorificantes* kezdetű prológusa teljesen önálló. Ez egy, az ismert görög változatoknál jelentősen hosszabb, kozmológiai szakasz, amelynek fő motívuma, hogy a víz mint kaotikus princípium hogyan tartja tiszteletben Isten korlátozó, fegyelmező hatalmát a természetben és az üdvtörténetben. Hasonló, kozmológiától ihletett prológusokat egyes korai bizánci és a szír források is ismernek, de a H szövegének mindeddig nem

¹⁹ Beate Regina SUCHLA (ed.): *Corpus Dionysiacum*. Walter de Gruyter, Berlin 1990–1991. II. 133–210. (Patristische Texte und Studien 36). Heil GÜNTER kiadása.

²⁰ A nyugati Dionysius-ismeretet megalapozó kézirat (Párizs, Bibliothèque nationale de France, Grec 437) II. Mihály bizánci császár ajándéka volt Jámor Lajosnak 827-ben. Első latin fordítását Hilduin, Saint Denis apátja (775–840) készítette el. A *De mystica theologia* ma már nincs meg a görög kötetben, de Hilduin még használta, és ugyanígy a következő fordító, Ioannes Scotus Eriugena (815–877) is. Hilduin és Eriugena viszonyáról, az általuk használt kéziratról ld. L. Michael HARRINGTON: *A Thirteenth-Century Textbook of Mystical Theology at the University of Paris*. Peeters, Leuven 2004. 22–26. A Hilduin-féle szöveg kiadása: Gabriel THÉRY OP: *Études dionysiennes*. Párizs, Vrin 1932. I. 101. Mindkét fordításé: Philippe CHEVALLIER OSB: *Dionysiaca. Recueil donnant l'ensemble des traductions latines des ouvrages attribués au Denys de l'Aréopage*. Bruges, Désolée de Brouwer et Cie 1937. II. 565. — A hazai Pseudo-Dionysius-hatásról ld. a 30. jegyzetet.

került elő párhuzama. Mindenesetre a görög vagy pseudo-dionysiusi stílusú műszavak (ῥευματα, *inconspicabilitas*) és egyes zavaros, romlottnak tűnő helyek alapján (a ránk maradt latin szöveg nyelvtanilag sokszor értelmezhetetlen) kellett lennie bizánci eredetinek. Ezt támogatja az is, hogy a második prólógust lezáró két mondathoz igen hasonlóak jelennek meg abban az egyetlen másik latin fordításban, amelyről alább lesz szó, jöllehet a szöveg más pontján és eltérő megfogalmazásban. A két szöveg közt biztosan nem volt kapcsolat.

Először az „E napon” sorozatnál kapcsolódik egymáshoz szorosabban a H és a görög prólógusok szövege. Ez a hasonló szerkezetű, független mondatokból álló szakasz a legalkalmasabb arra, hogy a különböző redakciók elhagyjanak belőle, vagy bővítsék. A Barberini Euchologion 20 és a mai bizánci szöveg 24 „E napon”-jához képest a H-ban 29 szerepel, ez mégis mértéktartónak számít a H-val kortárs euchologionok 40 körüli „E napon”-jához képest. A sorozat kezdetét a források meglehetősen egybehangzóan közlik, utána viszont mind a válogatás, mind a sorrend jelentősen eltér már a bizánci rítuson belül is. A H sorrendje és válogatása egyik általam tanulmányozott más szövegnek sem felel meg pontosan, de szinte minden „E napon”-ja mögött helyreállítható a görög eredeti. Van ugyan néhány mondat, illetve néhány sajátos szövegváltozat, amelynek pontos görög megfelelőjét nem találtam, de ez bizonyára csak a szűkös és véletlenszerű forrásanyag miatt van így.²¹ A H egyelőre leg-egyedibb tulajdonságának az tűnik, hogy a többé-kevésbé általánosnak számító első „E napon”-ok elé három további, egyelőre nem adatolt „E napon”-t helyez. A későbbi bizánci szöveg ezután következő „ὁ Ἰορδάνης ἐστράφη ὀπίσω” sorozata mind a régebbi euchologionokból, mind a H-ból hiányzik.

Egyelőre csak a H-ban sikerült megtalálni a prólógusokat lezáró szakaszt, amelynek témája a karácsony és a vízkereszt, illetve —latin értelmezésben— a vízkereszt és a nyolcadnap összehasonlítása. Az itt szereplő mondatok egy-egy foszlányának van ugyan görög megfelelője, az egész részletnek azonban nincs. Az a mondat viszont, amely a konklúziót lezárja és a főimát fölvezeti (*Unde et nos peccatores*, szó szerint megvan egy kortárs görög kódexben (Ὁθεν καὶ ἡμεῖς οἱ ἁμαρτωλοί).²²

Az ima központi része, a *Magnus es Domine* néhány jelentéktelen szövegváltozattól eltekintve megfelel a görög szöveg első fennmaradt változatának. A különbségek leginkább apró kihagyások. Fontosabb, hogy a szövegváltozatok közül legalább három csak egy korábbi latin változat félreértésével vagy átértelmezésével magyarázható meg, görög szövegből nem eredhet.²³ Ez is-

²¹ Az „E napon” kezdetű versek és a prólógusok kölcsönösen átjárhatók. A H prólógus-többleteinek egy része (pl. „Sanctificavit aquarum fontes”, „Christus mundum ornans illustravit”) megvan a francia kódexben mint az „E napon”-sorozat része, és viszont, a H „Hodie ... baptizatus baptizantem sanctificavit” verse a francia kódexben a prólógusokban, az „E napon”-sorozaton kívül.

²² Codex Grottaferrata Γ. β. 4. (CONYBEARE: *l. m.* 429.).

²³ A latin változatok feltűnően értelmesek, nyelvtanilag következetesek, és számolnak a tágabb összefüggéssel. Pl. „hodie sale (ἄλυψα → *salsae) aquae maris in dulces convertuntur”: a sós víz édessé válik → a víz a sótól válik édessé (utalás Elizeus csodájára [4Rg 2,19–22] és a szen-

mét azt bizonyítja, hogy a rítusnak már a H előtt létezett egy nyelvileg pontosabb latin változata. Az anamnézis végén elmarad az a mondat, amelyben a víz Illés próféta kármelhegyi áldozatával összefüggésben említetik, viszont ott, ahol a szöveg azt a jelenetet idézi föl, amikor Elizeus próféta sóval „gyógyította” meg az ártalmas vizet, a H rubrikát illeszt be: „Hic mittat sal in aquam.” A szenteltvíz megsózása jellegzetesen latin gesztus, amelyet a vízszentelés közeleltű, rövid változatában is egy Elizeus cselekedetéről megemlékező exorcizmus kezd.²⁴ Talán ez váltja ki a keresztnak a vízbe való bemártását, amely a H-ből hiányzik, holott a görög szertartásrend talán legjellegzetesebb mozzanata. Ahogyan korábban a prefációdialogus, úgy most a sózás gesztusa hozza közelebb a rítust a nyugati közönség elvárásaihoz.

Végül az *Ipse et nunc* epiklézist a H a kortárs és a mai bizánci szöveggel (Αὐτὸς καὶ νῦν Δέσποτα) megegyezően kezdi. A bizánci változatokhoz képest csak az intercessziókat hagyja el, ezek egyébként is későbbi toldaléknak tűnnek. A Barberini Euchologionban csak a királyokért mondott intercesszió található meg, de a Konstantinápolyon kívüli bizánci hagyományban ez sem általános. Az ima lezárásakor a H szentháromságos konklúziót alkalmaz, míg a bizánci források csak az Atyát és a Szentlelket említik, azt sugallva ezzel, hogy az ima megszólítottja végig Krisztus volt. A teljes Szentháromság megszólítása nagyobb összhangban van a pseudo-dionysiosi prológussal és a latin euchológiai hagyománnyal, és az sem elképzelhetetlen, hogy a XI. század második felében már a Filioque-kérdés is hatással volt a latin redaktorra.²⁵

Az *Inclina Domine aurem tuam* főhajtási ima a görög szöveg (Κλῖνον, Κύριε, τὸ οὖς σου) többé-kevésbé hűséges fordítása. Különbségek a megszólaltatásban és a szövegváltozatban vannak. Míg a bizánci rítus az imát a diákonusi felszólítás alatt, csöndben mondatja a pappal, és csak a szokásos konklúziót („Σὺ γὰρ εἶ ὁ ἅγιος ἰησοῦς”) fennhangon („ἐκφώνως”), addig a H szabályos —nyilván hangos— latin orációvá alakítja át, a latin „Per Dominum nostrum” konklúzióval helyettesítve a görög konklúziót. A H a megszólításban utal arra, hogy Jézus a vízen járt. Ez a görög szövegből hiányzik, de a latin

teltvíz megsózására). „Cherubim inaccessiblei gloria tua *cooperantur* (κατακαλύπτεται → **cooperantur*)”: a kérészek dicsősége előtt befödözik magukat → a kérészek együttműködnek a te dicsőségeddel. „Per aquam operuisti sub nube (Νωε → *Noe) peccatum: Noé idejében víz által takartad el a bűnt → víz által takartad el a bűnt a felhő alatt (utalás az előzőleg olvasott páli levélre [IK 10,1–2]: atyáink mindnyájan a felhő alatt voltak, és mindnyájan átkeltek a tengeren, és mindnyájan megkeresztelkedtek a felhőben és a tengerben).

²⁴ *Exorcizo te creatura salis per Deum vivum, per Deum sanctum, qui te per Elisaeum prophetam in aquam mitti iussit, ut sanaretur sterilitas aquae ...* — általánosan elterjedt szöveg, később a tárgyalt kéziratban is szerepel (H 101v).

²⁵ Ugyanúgy jár el az alább részletezendő francia párhuzam, nemcsak itt, hanem a főhajtási imánál is: σὺν τῷ ἀνάρχῳ σου Πατρὶ καὶ τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ σου Πνεύματι → *Patri et Filio et Spiritui Sancto*, következtelenül, mert a szöveg a *Domine*-t egyértelműen a Fiúra érti (*qui in Iordani baptizari dignatus es*). A két latin szöveg közt nincs kapcsolat; mindkettő annak tanúja, hogy a római rítusban mennyire alapvetőnek fogták föl, hogy a liturgikus imádság az Atyához szóljon.

szövegváltozat biztosan romlott kissé, így nem dönthető el, tévedésből, átfogalmazásból vagy egy rendhagyó görög forrásból ered.

	Korábbi bizánci	H	Későbbi bizánci
Invokáció	Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ	<i>Iesus Deus noster</i>	Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ
I. prológus	Τριῶς ἄκτιστε —	<i>Trinitas supersubstantialis</i> + Pseudo-Dionysius	Τριῶς ὑπερούσιε —
II. prológus	Εὐλογητὸς Κύριος —	<i>Te enim Deum immensa</i> + kozmológiai rész	Δοξαζόμεν σε —
„E napon”	20–41	29	24
„A Jordán”	— —	— + prológusok lezárása	4 —
Anamnézis	Μέγας εἶ, Κύριε	<i>Magnus es Domine</i>	Μέγας εἶ, Κύριε
Epiklézis	Αὐτὸς οὖν φιλάνθρωπε	<i>Ipse et nunc Domine</i>	Αὐτὸς καὶ νῦν Δέσποτα
Intercessziók	Καὶ σῶσον Κύριε	—	Καὶ σῶσον Κύριε
Főhajtási ima	Κλίνον, Κύριε, τὸ οὖς	<i>Inclina Domine aurem</i>	Κλίνον, Κύριε, τὸ οὖς

Az egyetlen latin párhuzam

A görög vízszentelésnek mindeddig csak egyetlen másik latin változatáról tudunk. Ezt a *Pontificale Romano-Germanicum*-ként közismert pontifikále-típus egyik szintén XI. századi emlékének függeléke tartalmazza. A függelék állítólag a normandiai Sées katedrálisához kötődik, ahová a könyv Salzburgból került volna.²⁶

Ez a változat minden szempontból független a H-étől.²⁷ Míg a görög vízszentelés a H szerves része, addig a francia változat egy pontifikále szervetlen függelékében található: előtte a római pápák névsora, utána egy Nagy Károlyról szóló epigramma olvasható, majd a legkülönfélébb liturgikus szövegek következnek rendezetlenül. A H vízkereszt első vesperása elé vagy a nyolcadnapra, a francia változat a vízkereszt matutínumba, a Lukács-genealógia elé asszignálja a vízszentelést. A francia változat prológusok nélkül, 25 „E napon”-nal kezdődik. Az első szakasz pontosan követi az euchologionok közismert

²⁶ *Benedictio aquarum sanctarum Theophaniarum secundum ordinem orientalium ecclesiarum*: Párizs, Bibliothèque nationale de France Lat. 820. 160^v–161^v. Kiadása és elemzése: PUNIER: I. m.

²⁷ Germain MORIN OSB: „Manuscrits liturgiques hongrois des XIe et XIIe siècles”, Münster, *Jahrbuch für Liturgiewissenschaft* VI (1926) 55. utalt Puniet cikkére, de nem volt alkalma összevetni a H-val: „Je regrette de m’être trouvé dans l’impossibilité d’en comparer le texte avec celui qu’a publié dom Pierre de Puniet”. Dragutin KNIEWALD: „Hartwick győri püspök Agenda Pontificalis-a”, *Magyar Könyvszemle* LXV (1941) 1. (3. jegyzet) és 20. azonban már magától értődően, a Morinre való hivatkozást mellőzve kapcsolja össze a kettőt, sőt harmadikként a *Sacerdotale iuxta Sanctae Romanae Ecclesiae et aliarum ecclesiarum*. Petrus Rabanus, Venezia 1554. 189^r mindkettőtől különböző kora újkori szertartását is: „Ezt a vízszentelést a zágrábi és a magyar egyházmegyék sokáig megtartották.” Így érik szakirodalmi bizonyossággá (és fontos érvvé a magyar liturgia eredetével kapcsolatban) egy ártatlan fölvetés. Az eset sajnos nem egyedülálló a H kutatástörténetében.

szövegváltozatát, a többletek között viszont vannak olyanok, amelyek —más fordításban— a H-ban is megtalálhatók. Ezek általában levezethetők a XI. századi vagy korábbi bizánci párhuzamokból, de van néhány olyan „E napon”, sőt egy rendhagyó szövegváltozat is,²⁸ amely csak a két latin forrásban található meg, igaz, más megfogalmazásban, így kapcsolatuk biztosan közvetett. A francia változat a főima végén tartalmazza a királyokért mondott intercessziót, majd a békességkívánás és a főhajtási ima formuláját. A főhajtási ima végén megvan a bizánci konklúzió, majd a befejező rubrika előírja a keresztek vízbe mártását és a vízmerítést.

Egészen más a fordítás is. A főima francia változata nehezekebb, a görög változathoz szolgálban ragaszkodik.²⁹ Különösen a formuláknál érzékelhető (pl. „Ειρήνη πᾶσι” = „Pax omnibus”), hogy a fordító egyáltalán nem igyekezett hozzáigazítani a szöveget a nyugati környezethez. A francia változat tehát inkább tűnik egy keleti érdekesség följegyzésének, mint komolyan vehető kísérletnek a szokás nyugati adaptációjára.

H	BNF Lat. 820.
<i>Az első vesperás előtt</i>	<i>A matutinum végén</i>
(1) Bevezető énektételek és olvasmányok	(1) —
(2) Invokációs könyörgés	(2) —
(3) Főima	(3) Főima
(a) Első prológus	(a) —
(b) Második prológus	(b) —
(c) „E napon” sorozat	(c) „E napon” sorozat
(d) Anamnézis	(d) Anamnézis
(e) Sózás	(e) —
(f) Epiklézis	(f) Epiklézis
(g) —	(g) Intercessziók
(4) Békességkívánás	(4) Békességkívánás
(5) Főhajtási ima (latin konklúzióval)	(5) Főhajtási ima (bizánci konklúzióval)
(6) —	(6) Keresztek bemártása
(7) Vízmerítés	(7) Vízmerítés
(8) Záró énektétel	(8) —

²⁸ *Prophetalis/prophetica manus ... tangit a θεόπνευστος αὐρα ... ἐφαίνεται helyett.*

²⁹ A francia kódex szövege nem mentes az értelmetlen, helyenként kifejezetten félreolvasásra valló hibáktól, pl. „*paternis (*quaternis vö. τετραρσι) temporibus*”, „*subito fac (*subditos fac vö. ὑπόταξον) eis omnes inimicos*”.

E megállapítások két szempontból helyezik az emlékeket új megvilágításba:

(1) Egyrészt azt jelentik, hogy a H vízszentelése inkább függ közvetlen bizánci előzménytől, mint másik latin fordítástól. Természetesen a sées-i párhuzammal is megtámogatni vélt normann befolyás sem létezett. Éppen a kevésbé jól sikerült fordításhoz képest mutatkoznak meg igazán — mégpedig előnyére — a H egyéni vonásai.

(2) Másrészt a francia párhuzam engedi megfigyelni, hogy milyen lehetett a bizánci vízszentelésnek az az állapota, amellyel a Nyugat kapcsolatba került. A H és a francia pontifikále közti különbségek a bizánci változatok közti különbségekkel magyarázhatók, egyezéseik, különösen az „E napon” sorozat válogatása és szövegváltozatai viszont a bizánci szöveg XI. századi állapotát tükrözik. A francia változat lényegében megfelel a rítus azon monasztikus hatás alatt álló konstantinápolyi formájának, amelyet Denysenko a XI. századra nézve jellegzetesnek tart, a H-é viszont gyökeresen eltér tőle, a latinizálás mellett sokszor a később használatos bizánci forma irányába.

Összegzés

A görög vízszentelés ordója egy komoly, bár folytatás nélkül maradt kísérlet egy bizánci rítus szerves latinizálására. A jelenségnek két fő összetevője van. Ez egyik a latin liturgia elemeinek összedolgozása egy műgörög szertartássá. Ezt remélhetőleg sikerült összefoglalóan bemutatnom. Ide tartozik a bevezető litánia, a rezponzórium, a Lukács-genealógia, a prefációdialógus, esetleg a pseudodionysiusi prologus, a víz megsózása, a diakonusi formulák és a főhajtási ima konklúziója. A másik motívum egy egyelőre ismeretlen bizánci úzus használata. Ez további, komoly kutatásra vár. Ide tartozik a szentlecke és a három imádság. A későbbi, ma is érvényes keleti gyakorlatot elővételezi a páli perikópa, az első és a második prologus kezdőszavai és néhány az „E napon”-ok közül, míg ismeretlen forrásra megy vissza a *Iesus Deus noster* invokációs könyörgés és a második prologus. E tekintetben a H-nak talán a bizánci liturgia-történet számára is lehet még mondanivalója.

Az ordó jelenléte a H-ban joggal veti föl a görög befolyás tágabb történelmi kontextusának kérdését. Közismert, hogy a X. század közepe táján Magyarországon intenzív görög térítés folyt, és egészen Géza fejedelem koráig kérdéses maradt, hogy az ország a keleti vagy a nyugati kereszténység felé tájékozódjék-e. Más részről az itáliai görögség hatása jöhet szóba, hiszen némi, jóllehet korlátozott itáliai hatás valóban kimutatható a H-ban és a magyar úzusban. Mivel sem a X. századi bizánci misszió, sem a XI. századi itáliai görögség vízszentelési liturgiájáról nem tudok eleget, e föltételezésekre felelős választ adni részemről lehetetlen.

Mindenesetre úgy gondolom, hogy az ordó keletkezését nem közvetlen görög hatás ihlette, de összeállítói első kézből ismerték a görög szokásokat. A X–XI. század nyugati egyházi kultúrájától nem idegen a grekofil érzület. Ez a pseudo-

dionysiusi korpusz népszerűségében vagy a Sankt Gallen-i költészetben is megragadható, és mindkettőnek van nyoma Magyarországon.³⁰ Egy szándékoltan hatásos, latinizált görög szertartás beépítése sokkal inkább lehet egy grekofil értelmiségi kör műve, mint a politikailag ekkor már inkább ellenséges, vagy —ha a szertartás összeállítását az egyházszakadás előttre tesszük— legalábbis semleges bizánci egyház gyakorlatának spontán beszivárgása. A keleti egyház tényleges gyakorlatának ismerete azonban bizvást eredhet akár magyarországi, akár balkáni, dél-itáliai vagy római görög közösségekből. A főima, a *Trinitas supersubstantialis* túláradóan gazdag, szinte zsúfolt szövegváltozata még azt is megengedné, hogy több görög forrás legemlékezetesebb helyeit halmozó kompilációnak tekintsük.

Vízkereszt vigíliáján a vesperás előtt vagy az ünnep nyolcadán vízszentelést végzünk a görögök szokása szerint

▪ Litánia (ekténia)

Mondjuk mindnyájan: Uram, irgalmazz!

Teljes szívünkben és teljes elménkben kérünk téged, Urunk.

Az örök békességért és a jó állapotért esedezünk hozzád.

A szent, katolikus Egyházért, mely az egész földkerekségen elterjedt, fohászkodunk neked.

N. főpásztorunkért és az ő egész papságáért imádkozunk hozzád.

Királyunkért és egész hadinépéért kérlelünk téged.

Azokért, akik betegeskednek és különféle nyavalyákat viselnek, esdünk tehozzád.

A levegőnek kedvező mérsékletéért és a földnek termékenységéért fohászkodunk hozzád.

A bűnök bocsánatáért és az erkölcsök megjavulásáért imádunk téged.

Hallgass meg minket, Isten, a mi minden imádságunkban, mert kegyes vagy.

Mondjuk mindnyájan ...

▪ Szentlecke Szent Pál apostolnak a korintusiakhoz írt leveléből

Atyámfiai. Nem akarom, hogy ne tudjátok ... (1K 10,1–4)

³⁰ Pseudo-Dionysius hazai ismertségéről, az Eriugena-féle fordítás használatáról és a korpusz hatásáról Szent Gellértnél ld. Endre von IVÁNKA: „Das «Corpus Areopagiticum» bei Gerhard von Csanád”: *Traditio* XV (1959) 205–222, és Gabriel SILAGI: *Untersuchungen zur ‘Deliberatio supra hymnum trium puerorum’ des Gerhard von Csanád*. München 1967. (Münchener Beiträge zur Mediävistik und Renaissance-Forschung). 61–62. és 65–67. A szakirodalmi segítségért Déri Baláznak vagyok hálás. — Képzőművészeti párhuzamként kínálkozik a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött besztereci aspensorium (X–XII. század), amely egyértelműen nyugati alkotás, de görög nyelvű, jóllehet hibás fölirattal látták el (HZOCII ΠΗΠΙ ΚΕΙΗΙΤΟΝ ΝΗ ΙΙ ΑΜΑΤΟ — Moravcsik Gyula szerint: Ἰησοῦς πηγῆ καὶ τῶν ἱαμάτων). FETTICH Nándor: „A besztereci románkori aspensorium”, *A Nyíregyházi Jóna András Múzeum Évkönyve* II (1959) 33–50; GALAVICS Géza — MAROSI Ernő — MIKÓ Árpád — WEHLI Tünde: *Magyar művészet a kezdetektől 1800-ig*. Corvina, Budapest 2001. 88–89. Köszönöm Sabo Katalinnak, hogy fölhívta rá figyelmemet.

• Responzórium

Láttad téged a vizek, Isten, láttak téged a vizek, * és megfélemledett a vizek zúgásának sokasága, hangot hallattak a fellegek, alleluja, alleluja. *Verzus:* Bevilágtották a te villámlásaid a földkerekséget, látta, és megindult a föld. És megfélemledett. (vö. Ps 76,17–18. 19)

• Lukács-genealógia

És lőn, midőn megkeresztelkedett az egész nép ... (L 3,21–4,1a)

• Könyörgés

Jézus, a mi Istenünk, az Atya bölcsessége és ereje, lényének fényessége és képmása, ki által az Atya munkálkodik a Lélekben, † elvégezvén azokat, †^a ki a Jordánhoz jöttél és megkereszteltetted önnön szolgálódtól, nem mintha tisztulásra szorultál volna, hanem hogy megalapítsad nekünk az újjászületésnek fürdőjét: töltsd be szíveinket a veled egylényegű és imádandó Léleknek malaszt-jával, égesd ki mind a bűnöket, és szilárdíts meg minket az igaz hitben, hogy tökéletes szívvel és virrasztó lélekkel adjunk hálát neked, s veled együtt a Szentléleknek most és mindörökkön örökké! Ámen.

• Prex (prefáció)

Mindörökkön örökké. Ámen. Emeljük föl szívünket ... Adjunk hálát Urunknak, Istenünknek ... Valóban méltó és igazságos, illő és üdvös ...

Invokáció | Lényegfölötti Háromság, legistenibb és legigazságosabb, ki a keresztények lépteire ügyelsz, Isten Bölcsessége: irányíts minket a te titkos kijelentéseidnek legfelsőbb, megismerhetetlen és tündöklő orma felé, hol az istenismeretnek egyszerű és mégis megközelíthetetlen misztériumai vannak elrejtve!

Első prólógus | Mert míg téged, Isten, fennhangon dicsőítünk, a felsőbb elemek teremtményére ismerünk,^b amint a tűnékeny^c anyag rettenet előtted, Urunk. De mivel úgy illik, hogy a teremtés egésze mondjon neked dicséretet, a második elemre térünk át, melynek az a tisztesség^d jutott, hogy lábaid zsámolyának neveztesseék. Mert míg a föld teremtményének mozdulatlanságát szemléljük, a te beláthatatlanságodra ismerünk, melyet visszatükröz a természet.^e Hasonlóképpen tanúskodik a tenger is, amint téged, alkotóját dicsőít szakadatlan, mert jóllehet dagadó tajtékkal ostromolja a szárazat és az egész földkerekségnek határait föloldani igyekszik, a partnak^f ütközvén

^a *perficiens ea:* az *ea* névmás nem utal vele egyeztetett mondatrésze, a szöveg hiányos.

^b A szöveg a görög kozmológia négy eleme közül csak hárommal: a levegővel, a földdel és a vízzel foglalkozik, jóllehet alább négy elemről beszél. A tüzet mint legfelsőbbet talán azért hagyja ki, mert az isteni természethez kötődik (ld. alább a *verticem igneum* ['túzes főt'] szókapcsolatot Krisztusra alkalmazva). Az anyagi világot ebben az összefüggésben a következő három (levegő, föld, víz) képviseli, amely ráadásul az ég, a föld és a tengerek szféráira osztható. Közülük értelemszerűen a víz áll a szöveg érdeklődésének középpontjában.

^c *oblitanum:* a melléknév ún. hapax legomenon, azaz nem fordul elő más ismert latin szövegben. Valószínűleg az *oblitescio* ('elrejtőzik, láthatatlanná válik') igéből vezethető le; a szó más igekötővel alább is megjelenik az imában (*delitescitium ... draconum*).

^d *honore ... meruerunt:* a *meruerunt*-nak nincs tárgya. A fordítás a *honorem* javítást föltételezi.

^e *tuam quae tenet natura inconspicibilitatem:* a *tenet*-nek nincs tárgya. A fordítás a *quam* javítást föltételezi (értelmezhető lenne így is: 'mely része a te természetednek'). A *naturam* javítással így lenne fordítható: 'mely birtokában tartja a természetet'. Az *inconspicabilitas* ('át-/beláthatatlanság') rendkívül ritka, orvosi szövegből adatolt szakkifejezés. Vagy a föld nem átlátszó voltára utal (szemben a levegővel és a vízzel) vagy emberi tekintettel be nem fogható kiterjedésére.

^f *area pulsatu domatur:* mivel az alany a tenger (*maris argumentum*), az eszköz pedig az ütközés (*pulsatu*), az *area* sem nominativus, sem ablativus nem lehet. A fordítás az *areae*, esetleg az *arenae*

megszelídül, és a föld szabta korlától visszarettenvén hullámaival önmagába húzódik vissza. De a források ereje sem gyöngö, egy magasztalja hatalmadat, Urunk, a mélyen hömpölygő, erős folyamok pedig, melyeket visszatartani nem lehetett,^g † amint † az Úr ládájával szemben futásuk zabolátlan természetét egyszerre megtagadták,^h s te járhatóvá tetted a járatlan anyagot: egyedül tehozzád, a mindenség Úrához intézzük dicséretünket.ⁱ Téged szólítunk tehát, szent Úr, kimondhatatlan és változhatatlan, ki a dicsőség királyi székében trónolsz, és letekintesz a mélységekre (Dn 3,54–55), ki az eget bölcsességben alkottad, és fölékesítteted a csillagok kórusát, ki halhatatlan és kifürkészhetetlen, megfoghatatlan és megérthetetlen^j voltál és maradsz, mert Krisztus, a te egyetlen Fiad és a mi Istenünk a világnak megjelent, a világot fölékesítvén beragyogta, a világnak ellenségét letaszította, s a világ bűnét elvette. Megszentelte a vizek forrásait, és megvilágosította az emberi lelkeket.

Második prólóus | E napon vette kezdetét a mi üdvösségünk. E napon vízben keresztelkedik meg az isteni Bárány, s megkeresztelkedvén megszenteli a Keresztelőt. E napon a tenger is örvend, a Jordán vize által magába fogadván a megszentelés malasztját. E napon a Legszebb Lélek kegyelme jelent meg, fölavatván a vizeket a bűnök megbocsátására.^k E napon az ég együtt örvend a földdel, és a föld teljessége vigadoz. E napon lenyugvás nélküli nap kel föl a világnak, és a világ fényárban úszik. E napon a hold tündöklő sugarait szórja a világra. E napon a fényes csillagok ragyogásukkal megszépiítik a fölkereséget. E napon a felhők a mennyekből az igazságosság esőjét harmatozzák az emberiségre. E napon a vizek gyülekezetei száraz hátukat kínálják az Úr lába nyomának.^l E napon, Teremtetlen, saját teremtményedtől önként elfogadtad a kézrátételt. E napon a próféta a Teremtőhöz járul, de félelemmel áll oda, midőn látja Isten együtt-leszállását.^m E napon a keresztység ösztönzi az Urat, hogy a magasságba emelje az emberiséget; ő, ki a mennyeket meghajlítja (Ps 143,5) és alkotja a tengereket, mint Bárány lép az Előhírnökhöz. E napon prófétái kéz illeti a tüzes főt, hogy utána minket is az újjászületés fürdőjébe vezessen. E napon a Jordán vizei

(‘a szárazföld/fövény ütésétől megszelídül’) genitivusra való javítást föltételezi; a ‘fövény’ szó alább is megjelenik az imában (*tu circumvallasti mare arena*).

^g *retineri non poterant*: az összefüggésbe jobban illenék a *potuerant* (‘azelőtt nem lehetett’).

^h *ut in arca Domini ferentem hic illicque cursus naturam subito negaverunt*: a fordítás (*ferentem ... naturam*: ‘futásuk ide-oda sodró természetét’) azt föltételezi, hogy a hagyományozott szöveg hibátlan; gyengesége, hogy a folyó futása nem ide-oda, hanem alapvetően egy irányba tart. Az *arcam* javítással így lenne fordítható: ‘az Úr ládáját hordozó iránt (*in ... ferentem*) innen és onnan is hirtelen megtagadták futásuk természetét’; ez is csak a Vörös-tenger kettéválásának analógiájával védhető, ahol a víz valóban kétfélel állt, mint a fal (Ex 14,22), mert a hivatkozott esetben a Jordán vize csak fölülről állt meg, lefelé továbbfolyt (Jos 3,16).

ⁱ A mellékmondatot kezdő *ut* (‘ahogy/amint’) és a mondatot záró *laudes dirigimus* (‘dicséretet intézünk’) mondattonilag kizárják egymást. Vagy kirekesztendő az *ut*, és két mellérendelő főmondatnál számolunk (‘a folyamok ... megtagadták — mi ... intézünk’), vagy *dirigunt* javítással a folyamokkal kell egyeztetni a főmondati állítmányt; így megmaradhat a mellékmondat (‘a folyamok [azáltal], ahogy/amint ... megtagadták, dicséretet intéznek’).

^j *intellectuabilis*: vsz. haplográfias tévesztés, a fordítás az *imintellectuabilis* javítást föltételezi. Ritka teológiai szakkifejezés, pl. Nicolaus Cusanus, Francisco Suárez használja.

^k *in remissione*: a fordítás a *remissionem* javítást föltételezi.

^l *tergunt dorsa hominum vestigiis Domini*: szó szerint ‘megtörlik az emberek hátát az Úr lába nyomának’, de ez valószínűleg értelmetlen. A fordítás a *hominum* kirekesztését föltételezi: a vizek ugyanis vagy az emberek (*hominum*), vagy az Úr (*Domini*) lába nyomának (*vestigiis*) teszik száraz-zá hátukat; a kettő külön-külön értelmes, de kölcsönösen kizárják egymást. A görög megfelelő-alapján a *tergunt* (‘megtörlik’) olvasat helyett a *sternunt dorsa* (ἄνω ὑποστρωπύει, ‘kiegyenesítik hátukat’, azaz ‘sima utat biztosítanak’) olvasatot kellene előnyben részesítenünk.

^m *condescensionem*: értelmezhető egyrészt Jánosra és Krisztusra, akik együtt szállnak alá a Jordánba, de Krisztusra és a Szentlélekre (illetve szózata révén magára az Atyára is), akiknek leereszkedése a Jordánba, illetve leszállása Krisztusra együtt történik.

az emberek gyógyszerévé lesznek. E napon illatos keneteknek jut birtokába az egész teremtés. E napon a Jordán árja lemossa a vétkeket. E napon a paradicsom az embereknek megnyílik, és az igazak velünk lakoznak. E napon a tenger vizei a sótól édessé válnak az Úr megjelenésekor.⁸ E napon a régi siralomból megmenekedtünk, és mint új Izráel szabadultunk meg. E napon a régi rongyokat levetvén a romolhatatlanság új köntösébe öltözködtünk. E napon a sötét éjszakából kiszabadultunk, és az igazság fényes napjára jutottunk.⁹ E napon a bálványimádás tévelygéséből fölszabadítottunk, és megnyílt előttünk az üdvösség útja az Úr megjelenésével. E napon, szabadon büntől és haláltól, a gonosz bálványok ostobaságát elűzzük magunktól. E napon ragyogónak mutatkozott az egész teremtés. E napon a magasságbeliek egyesülnek az alatt levőkkel, s az alatt levők a magasságbeliekkel ünnepeznek. E napon lelki és nagy fényességű ünnepnek örvendeznek az igazhívők. E napon, midőn Jézus megkeresztelkedett, az egész világ fénybe borul. E napon elértük odafönt a mennyek országát, és az Úr országának nem lesz vége. Amaz előbbi ünnephez képest e mai ünnep a csodák nagyobb bőségét mutatja. Mert amaz előbbi ünnepen a jászolban még csak a föld örvendezett, mint aki magába fogadta az ő emberré lett Urát,¹⁰ de a jelen ünnepen az egész világ megvilágosul. Ott a napkeleten feltűnő csillag mutatta a bölcsek útját feléd,¹¹ itt maga az Atya, aki nemzett, tanúskodik fölülről: Ez az én szerelmes Fiam, akiben kedvem telik. Amiért is mi, bűnösök, egybehangzón kiáltjuk:

Főima | Nagy vagy, Urunk, és csodálatosak a te műveid, és nincs szó, hogy elbeszélje a te csodadolgaidnak dicséretét. Mert terved szerint vezérelsz mindeneket, hatalmadban tartod a teremtést, és gondviseléssel kormányozod a világot. Mert négy elemből illesztvén össze a teremtés eresztekeit négy évszakkal koszorúztad az év körét, s téged rettegnek mind az értelemmel bíró erők. Téged dicsér a nap, előtted hódol a hold, hozzád esedeznek a csillagok, neked engedelmesskedik a fény, tőled félnek a mélységek, téged szolgálnak a források, te feszítetted ki az egeket mint a sátozt (Ps 103,2), te erősítetted meg a földet a vizek fölött (Ps 135,6), te sáncoltad körül fővennyel a tengert, te árasztottad ki leheletteddel a légkört, az angyali seregek neked szolgálnak, az angyalok karai téged imádnak, a hatszárnyú szeráfok falként körülötted állván¹² téged dicsérnek, a sokszemű kérubok a te megközelíthetetlen dicsőséggeddel együtt munkálkodnak.¹³ Mert te, jóllehet körülírhatatlan¹⁴ Isten vagy, kezdet nélküli és kimondhatatlan, mint az Atya kedvelte a földre szálltál, szolgálai alakot öltvén (Ph 2,7) és az emberekhez válván hasonlatossá. Mert a te irgalmadnak bősége szerint (L 1,78) nem találtad méltatlannak, Urunk, hogy a zsarnok ördög szenvedni lásson téged az emberi nemért,¹⁵ hanem eljöttél, és üdvözítéttél minket. Megvalljuk kegyelmedet,

⁸ *sale aquae maris in dulces convertuntur*: a latin változat talán a víz sóval való összekeverésére utal, ami a vízszenteles jellegzetes mozzanata. Görög megfelelője alapján a *sale* ('a sótól') olvasat helyett a *salsae aquae* (τὰ ἀλμυρὰ ὕδατα, 'sós vizek') olvasatot kellene előnyben részesítenünk: 'a tenger sós vizei édessé változnak'.

⁹ *die iustitiae potati sumus*: a fordítás a *potiti* ('szert tettünk rá') javítást föltételezi az értelmetlen *potati* ('meg lettünk itatva vele') helyett.

¹⁰ A szöveg mögött talán a bizánci ikonográfiai hagyomány áll, amely mindmáig barlangban, mintegy a meghasadt föld belsejében ábrázolja a betlehemi jelenetet.

¹¹ *illis namque magis iterantibus*: a fordítás az *illic* ('ott, akkor') javítást föltételezi az *illis* ('nekik, azoknak az utazó mágusoknak') helyett.

¹² *circumvallentes*: a fordítás a *circumvallantes* javítást föltételezi az eredeti, hibás alak helyett; a helyes (a-tövé) változat főntebb is megjelenik a mondatban (*tu circumvallasti mare arena*).

¹³ *inaccessibili gloria tua cooperantur*: a görög megfelelő alapján a *cooperantur* ('együtt munkálkodnak') olvasat helyett a *cooperiuntur* (φóβω τῆς ἀπροσίτου σου δόξης κατακαλύπτεται, 'dicsőséggedtől elrejtőznek, előle elfedik magukat') olvasatot kellene előnyben részesítenünk. A latin változatban kissé esetlen a *gloria tua* ablativusa (szerencsésebb lenne dativusban vagy *cum* előljárószóval), a görög változathoz képest viszont hiányzik a φόβω-nak ('félelemtől') megfelelő főnév.

¹⁴ *incircumscriptus*: ritka teológiai szakkifejezés, pl. Canterbury-i Szent Anzelm használja.

¹⁵ *non enim dedignatus es ... videri a diabolo* *patiens humanum*: a görög megfelelő alapján (οὐ γὰρ ἐφραξες ... θεάσασθαι ὑπὸ τοῦ διαβόλου τυραννοῦμενον τὸ γένος τῶν ἀν-

hirdetjük irgalmadat, nem titkoljuk jótéteményedet: a Szűz méhét megszenteltesd születéseddal, majd az emberek közé jövén a Jordán folyamatát is megszenteltesd, elküldve a mennyekből Szentlelkedet, és összetiporjad az ott rejtőzködő sárkányok fejét.^v

Epiklézis | Jelenj meg tehát magad, emberszerető király, és a Szentlélek eljövetele által szenteld meg most e vizet, és add neki az áldás és megváltás malasztját! Tedd a romolhatatlanság ajándékává, a bűnök föloldozásává, a bágyadozók gyógyszerévé, tedd az ördögöknek borzalmassá, az ellenséges erőknek megközelíthetlenné, anyagi erővel teljessé, hogy mind, akik belőle vesznek vagy merítenek, birtokolják lelkük és testük jobbulására, szenvedéseik gyógyulására, otthonaik megszentelésére és mindenféle hasznos alkalmatosságra. Mert te, Urunk, víz és Szentlélek által újíttottad meg a régi természetet^w a bűnből, és víz által takartad el a felhőben a bűnt (1K 10,1–2),^x és a tenger által szabadítottad meg Izráel fiait Fáraó szolgaságából, és Mózes révén a hébernek nemzetiségét. Mert te szakasztottad meg a pusztában a sziklát, és folytak a vizek, és kiáradtak a patakok (Ps 77,20), és szomjazó népedet kielégítetted, és az ártó vizeket Elizeus idejében sóval meggyógyítottad. — [Itt tegyen sót a vízbe.]

Intercesszió | Te, Urunk, magad szenteld meg most is e vizet Szentlelkeddel, és adj mindenkinek, akik vesznek belőle, érintik vagy használják, megszentelődést, áldást, tisztulást, szabadságot, egészséget, hogy az elemek által, az emberek által, az angyalok által, a láthatók és láthatatlanok által dicsőíthessék a te neved, Atyáé, Fiúé és Szentléleké, most és mindenkor és örökkön örökké! Ámen.

• Akkor a szerep a körülállók felé fordulva mondja:

Az Úr békéje legyen veletek mindenkor!

• Következik a könyörgés:

Fejeteket hajtsátok meg az Úrnak!

• Könyörgés:

Hajtsd hozzánk füledet, Urunk, és hallgass meg minket, aki jártál † rajtuk és megszenteltesd őket: †r áldj meg mindnyájunkat, akik meghajtjuk nyakunkat és szolgálai alakot öltünk, és tedd méltóvá életünknek hátralevő idejét, hogy a vizeknek e vétele lelkünk és testünk gyógyulására váljék! A mi Urunk.

• A könyörgés végeztével kezdődjék az antifóna:

A vizek forrásai megszenteltek, midőn Krisztus megjelent ...

• És amikor ezt mondják: „Merítsetek vizet”, merítsenek vizet egy kehellyel, és így igyanak az Úrban a különféle betegségek miatt, amint^z az áldás főntebb tanúsítja.

Θρωπων) a 'nem bírtad nézni, hogy a zsarnok ördögtől erőszakot szenved az emberi nem' fordítást kellene ajánlanunk.

^v *draconem*: a fordítás a *draconum* javítást föltételezi az itt értelmetlen accusativus helyett.

^w *in veterem naturam*: a fordítás az *in* kirekesztését föltételezi.

^x *operuisti sub nube peccatum*: a görög megfelelő alapján a *sub nube* ('a felhő alatt') olvasat helyett a *sub Noe* (ἐπὶ τοῦ Νῶε, 'Noé idejében') olvasatot kellene előnyben részesítenünk. Az előbbi a rítus kezdetén olvasott páli szakaszra, az utóbbi a vízözön-történetre utal.

^y *Ti*, a vizeket: a szöveg magán viseli a göröghöz képest következetlen rövidítés nyomát.

^z *ait*: a fordítás az *ut* javítást föltételezi.

derunt. P. q. sic dicit ineffabilis & innumerabilis. q.
 sedes ubi omni gl. & ueris abyssos. quispun
 tia fecit celum & struez ad ornasti. eboru
 innumerabilis & inuestigabilis innocenti. qui
 inuicibilis & inellectibilis fusti & p. m. u. x. p.
 em. uic. flus. uis. & d. in mundo app. ut. q.
 mundi ornati illustri. & muniti mundi dicit
 cit. & peccati mundi suscepit. Scificauit aqua
 fons. & illuminauit homini. n. m. a. f. h. o. d. i. c.
 h. u. i. t. e. s. p. e. l. i. t. i. t. h. e. d. i. c. d. e. n. a. t. i. s. a. g. n. u. s. b. a. r. n.
 i. t. i. n. a. g. e. t. a. b. a. p. u. l. a. t. i. b. a. p. a. n. t. e. s. c. i. f. i. c. a. u. i. t.
 h. o. d. i. c. m. a. r. e. l. e. t. a. n. t. P. a. q. u. a. t. o. r. d. a. n. i. s. s. c. i. f. i. c. a. u. i. t.
 u. l. t. i. m. o. s. e. c. e. p. i. t. h. o. d. i. c. g. r. a. s. c. i. s. s. u. m. s. p. e. l. i.
 t. a. t. i. s. a. p. o. s. t. i. n. c. o. n. s. i. l. i. e. n. t. i. e. p. e. c. c. a. t. a. z. a. p. p. a. r. u. i. t.
 h. o. d. i. c. e. l. u. m. t. r. y. e. g. a. u. d. e. t. & o. m. n. i. s. t. r. a. l. e. a. t.
 h. o. d. i. c. s. d. o. r. u. m. m. u. n. d. o. s. i. n. e. o. c. c. a. s. t. i. & m. u. n. d.
 u. m. i. n. f. l. e. d. e. t. h. o. d. i. c. b. a. n. a. s. o. r. u. s. e. s. r. a. d. i. s.
 t. i. c. a. t. u. m. s. p. e. l. i. t. h. o. d. i. c. i. n. e. i. d. e. s. t. e. l. l. e. m. o. r. t.
 u. i. s. & p. u. l. u. s. s. c. i. f. i. c. a. u. i. t. h. o. d. i. c. n. i. b. e. s. p. l. u.
 u. i. s. & d. i. t. h. o. m. i. n. u. m. e. r. r. r. a. n. t. h. o. d. i. c.
 u. i. s. a. p. a. r. u. i. t. s. a. p. a. r. u. i. t. s. a. p. a. r. u. i. t. d. o. r. s. a. h. o. m.
 i. n. i. g. i. t. a. t. i. s. h. o. d. i. c. m. e. r. i. t. u. s. a. p. p. r. a.

u. i. s. s. p. o. n. t. e. m. a. n. u. i. i. m. p. o. s. i. t. i. o. n. e. s. i. s. s. e. c. e. p. i. t. i. s. t. h. o.
 p. h. e. t. a. a. d. o. m. i. n. i. o. n. i. p. e. d. i. t. s. e. d. i. m. o. r. t. a. l. t. a.
 u. i. s. d. i. e. d. e. s. c. e. n. s. i. o. n. e. h. o. d. i. c. d. n. s. a. b. a. p. u. l. a. s. i. n. o.
 u. i. t. u. e. x. a. l. t. e. t. i. n. e. x. e. l. s. u. h. u. m. a. n. i. t. a. t. e. q. u. e. l. o. s.
 d. i. c. i. t. & f. a. c. i. t. m. a. r. i. a. s. i. c. a. g. n. i. p. e. a. r. s. o. r. i. a. s. t. i. a. r.
 h. o. d. i. c. p. h. y. s. i. c. a. l. i. s. m. a. n. u. i. u. e. r. i. t. e. t. i. g. n. e. u. m. t. a. n. g. u. i.
 u. i. s. p. e. r. e. p. e. c. c. a. t. o. r. e. g. e. n. e. r. a. t. i. o. n. i. s. i. n. d. u. c. i. t.
 h. o. d. i. c. t. o. r. d. a. n. e. a. f. l. u. e. n. t. i. a. h. o. m. i. n. i. b. e. f. f. i. c. i. u. i. t. s. a.
 u. i. s. h. o. d. i. c. h. o. d. o. r. i. s. t. e. r. i. s. u. n. g. u. e. n. t. i. s. o. m. n. i. s.
 t. r. a. n. s. a. p. o. n. i. t. h. o. d. i. c. a. q. u. i. s. t. o. r. d. a. n. e. s. c. u. l. p. e. d. i.
 t. u. i. t. h. o. d. i. c. p. a. r. a. d. i. s. i. s. h. o. m. i. n. i. b. a. p. r. i. t. & u. i. s. t. i. c. o.
 u. i. s. h. o. d. i. c. s. a. l. t. e. a. q. u. e. m. a. r. i. s. i. n. d. u. l. e. c. i. s.
 a. p. p. a. r. u. i. t. a. p. p. a. r. u. i. t. d. n. i. h. o. d. i. c. u. t. t. e. r. r. i. l. i. a. n. o.
 u. i. s. h. o. d. i. c. & t. a. q. u. a. n. o. u. i. s. s. i. t. s. l. a. u. a. n. s. i. m. i. h. o.
 d. i. c. u. t. t. e. r. r. i. b. p. a. n. i. s. p. e. c. c. a. t. i. e. r. u. m. n. o. u. i. s. n. u. m. e. n. s.
 a. p. p. a. r. u. i. t. n. o. u. i. s. i. n. d. u. m. s. i. m. i. h. o. d. i. c. u. n. c. e. r. o. s. a. n. o. c. t.
 u. i. s. h. o. d. i. c. & l. u. a. d. a. d. i. c. i. t. u. s. i. f. i. c. a. t. p. e. c. c. a. t. i. s. h. o.
 d. i. c. t. h. o. d. o. l. o. g. e. r. r. o. r. t. l. i. b. u. m. s. i. m. i. & u. i. s. s. l. a. u. a. n. s. i. n. o. b.
 u. i. s. h. o. d. i. c. d. n. i. a. p. p. a. r. u. i. t. h. o. d. i. c. u. n. o. r. t. e.
 u. i. s. h. o. d. i. c. & p. e. c. c. a. t. o. i. m. p. u. s. s. i. m. e. i. d. o. l. e. z. f. u. g. a. m. i. n. s. i.
 h. o. d. i. c. s. p. l. e. n. d. i. d. i. s. s. i. m. a. o. m. n. i. s. e. r. r. a. n. t. a. o. s. t. e. n.
 t. h. o. d. i. c. s. u. p. i. o. r. a. i. n. s. t. r. i. o. r. i. b. m. u. n. d. i. & u. i. s. t. e.

P e codē tēnalicio salis.

Exorcizo te ex omni salis ammoniac. ab parte omni
impotentis. et inkrutat dñi nri ihu xp̄i. et in
virtute sp̄s sei. exorcizo te p̄ sanuat. et p̄ dñi
noū. quare aduūdi. humani generis. p̄t cause.
et p̄lo uenem adert talicatē. p̄ seruōs. flos. ē
seruari p̄cepti. p̄mde. ragon. et dñt dñi nri ihu xp̄i.
ex omni salis ammoniac. trinitas. efficit salis
tarr. sacrorū. ad effigandū. muni. et. qui in
dñe. s̄fificandō. s̄fices. benedicendo. benedi. d.
ut. fiat. omni. accipim. p̄fē. ta. medema. p̄
m. tō. m. m. u. n. i. b. e. r. e. x. o. r. c. i. z. o. t. e. p. s. a. n. u. a. t. d. ñ. i. n. i. h. u. x. p̄. i.

Ipsi. dicitur ē. t. t. a. l. e. v. o. r.
Iude. ubi. dicit. un. curat. ad. hel. s̄. i. l. e. e.
habito. curat. huius. opima. ē. s̄. t. e. m. p̄. e.
p̄. h. e. l. a. q. u. e. a. m. a. r. i. s. s. i. m. e. ē. et. u. i. a. s̄. t. r. u. l. i. f. a. r.
ille. ut. dicitur. in. i. d. i. s. n. o. m. i. n. i. ē. m. a. t. t. a. m. i. l. l. u. d. s̄. a. l.
Quia. muliere. q. u. e. r. e. s̄. i. t. a. s̄. t. e. n. t. e. a. q. u. a. r. u. i. m. i. s. t. r.
m. i. s. t. r. a. l. e. et. h. e. c. d. i. c. i. t. s̄. s. a. n. u. a. t. a. q. s̄. h. a. s. et. n.
et. u. l. t. i. m. a. m. e. f. m. o. r. t. i. n. e. q. u. e. s̄. t. r. a. t. a. s̄. S. a. n. u. a. t. s̄. i. m. t.
s̄. a. q. u. e. p̄. s̄. q. u. e. a. d. d. i. e. t. a. n. e. s̄. u. a. r. a. u. b. u. m. h. e. l. i. t. a. q. d.
loquit. **S. e. d. m. i. o. b. i. m.**

quomodo medii demonibus horribile communi
untum. maxillibus. anglicis formidine ple
nā. in omni. h. a. r. e. m. e. f. et. h. u. m. i. s. h. a. b. e. a. n. t. p̄.
ad. m. e. n. t. i. d. a. u. s̄. n. e. m. a. r. a. n. e. et. c. o. r. p. o. r. e. a. d. u. r.
d. e. l. i. p. a. s. s. i. o. n. i. m. a. d. s̄. e. n. t. i. a. t. i. o. n. e. m. d. o. m. o. y. a. d. u. r.
h. a. r. e. o. u. n. e. u. l. t. i. m. a. I. u. c. i. n. i. d. i. c. i. t. p. a. q. u. a. et. s̄. p̄.
r. e. m. o. u. i. t. i. m. a. t. r. i. a. n. a. r. a. a. p. e. r. e. a. t. o. et. p. a. q. u. i.
e. p. o. s. i. t. u. s̄. b. r. u. l. i. b. e. p. e. c. a. m. m. e. et. p. m. a. r. t. l. i. b. a. s̄.
f. i. l. i. o. s̄. i. s̄. d. e. s̄. t. e. r. u. n. t. p. b. a. r. a. o. n. i. s̄. et. p. m. o. y. s̄. e. n.
g. e. n. e. r. e. I. u. c. i. n. i. u. r. i. r. u. p. i. s̄. i. b. e. r. t. m. o. p̄.
u. a. et. f. l. u. i. d. i. t. a. q. u. e. et. u. r. i. t. u. s̄. m. u. n. d. a. u. r.
et. f. r. u. c. i. n. i. p. p. l. i. s̄. u. m. s̄. i. n. a. s̄. i. t. et. n. o. x. i. a. s̄. a. q. u. a. s̄.
p. h. i. l. i. d. e. l. e. s̄. e. u. a. l. i. t. h. u. e. m. u. r. a. s̄. a. l. i. a. q. u. i.
l. p̄. et. n. e. u. d. i. r. s̄. e. n. t. i. a. h. a. n. c. a. q. u. a. s̄. p̄. s̄. e. r. u. o.
e. s̄. t. o. m. n. i. b. t. a. m. a. c. c. i. p. i. m. u. s̄. q. u. i. a. t. a. n. g. e. n. t. i. b.
u. l. i. u. r. n. o. s̄. s̄. e. n. t. i. a. t. i. o. n. e. m. b. e. n. e. d. i. c. i. o. n. e. m. p. u. r.
t. i. o. n. e. m. l. i. b. e. r. a. t. a. s̄. u. n. t. a. r. u. t. u. r. p. h. e. d. i. c. i. t. a. et. p. b. o.
h. a. r. e. n. o. m. i. n. i. p. a. r. t. i. s̄. et. f. i. l. i. et. s̄. p̄. s̄. e. i. n. n. e.
h. a. r. e. s̄. p. e. t. r. o. u. m. A. m. I. e. d. u. c. o. n. t. u. r.
I. u. c. i. n. i. d. i. c. i. t. e. n. t. i. s̄. t. a. n. t. i.
p. h. e. d. i. c. i. t. a. e. u. n. t. e. u. r. i. d. a.

